Diyarbakırlı Halîlî Ve Kasîdei Pend-Nâmesî

Okt. Gülçiçek AKÇAY*

Özet

Türk edebiyatının yüksek inkişafa varmak üzere ilerlemeye başladığı 15. yüzyılda, bu yükselişten hissesini almakta olan Diyarbakır, çok sayıda meşhur ve edebi şahsiyeti yetiştiren bir kültür merkezi haline gelmiştir. Hem şair, hem de şeyh kimliğiyle edebiyat ve din sahasında şöhret bulan Halîlî de bu topraklardan beslenen şahsiyetlerdendir. Bu çalışmanın amacı Halîlî'nin hayatı, edebi ortamı, edebi vasıfları ve eserlerinin verdiği işaretlerden hareketle Kasîde-i Pend-nâme adlı 98 beyitlik kasidesini tanıtmak olacaktır. Tüm bu saydığımız unsurlara ilave olarak Türk edebiyatında önemli bir tür olarak yer alan pend-nâmeler hakkında yapılacak hatırlatmalar da eserin ruhunu kavramamızda etkili olacaktır.

* Trakya Üniversitesi, Rektörlük

Anahtar Kelimeler: pend-nâme, kasîde, Diyarbakır, Halîlî

Giriş

Farsça bir sözcük olan pend "öğüt, nasihat"[1]; pend-nâme ise, "öğüt ve tavsiye edici kitap ve mektup"[2] anlamlarına gelmektedir. Pend-nâme edebiyatta bir tür adı olarak kullanılmaktadır. Pend-nâmeler, doğruyu, güzeli, olması gerekeni anlatarak insanları hayra yönlendirmek; yanlışı, çirkini, kaçınılması gerekeni göstererek onları kötülüklerden sakındırmak için tercih edilen en önemli türlerden biridir.

"Pend-nâmelerde çizilen insan modelinin sınırları, büyük ölçüde İslam dininin kuralları doğrultusunda belirlenmiştir. Ayet ve hadislerden hareketle mükemmel insanın (insan-ı kâmil) oluşturulması amaçlanmıştır. Bu tür eserlerde, iman ve İslam'ın şartlarından toplumsal kurallara kadar pek çok konu ele alınmakta; bireysel ve toplumsal huzurun sağlanması için gerekli bilgiler şairin gözlem ve deneyimleriyle okuyucuya sunulmaktadır."[3]

Pend-nâme yazıcılığı İran'da eski bir tarihe sahiptir ve Sasaniler zamanında oldukça revaçtadır. Özellikle Erdeşir Babekan ve vekillerine nispet edilen öğütler büyük yankı bulmuştur. Ama Fars dilinde yazılan Pend-nâme-i Gazâlî (1311'de Tahran'da basılmıştır) İslami döneme ait görünüşte en eski pend-nâme metnidir. Fars dili ve edebiyatında Nuşirevan'a nispet edilen pend-nâmeden son asrın müellifi Habibullah Nevbaht'ınkine kadar- yazılmış ve basılmış birçok pend-nâme vardır.

---

[1] Ferheng-i Ziya: Farsça- Türkçe Lügat, MEB yayınları, İstanbul, 1996, C. 1, s.500

[2] James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 445.

[3] Ferdi Kiremitçi, *Muhammed Şerifi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eğitim Anlayışı ve "Pend-i Gülistan" Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2009, S.1

Bunların büyük çoğunluğu İran, Mısır; Avrupa ve Özellikle Hindistan'da basılmıştır. Bunlardan en ünlüsü de Şeyh Feridüddin Attâr'a nispet edilenidir. [4]

"İslami Türk edebiyatından başlangıçtan itibaren öğüt verici kitapların yazıldığı görülmektedir. Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eseri manzum nasihat-nâme türünün ilk örneği olarak kabul edilebilir."[5]Mahmut Kaplan "Hayriye-i Nâbî" adlı eserinde manzum nasihat-nâme türünde Osmanlı sahasında yazılmış kırk üç adet eserin tanıtımını yaparken göremediği başka benzer eserlerin de olabileceği hakkında ihtiyat notu düşmüştür.[6]

XV. yüzyıl edebiyat tarihimiz için önemli bir dönemdir. Bu dönemde edebiyatımız artık kuruluş dönemini tamamlama merhalesine gelmiş ve klasik bir edebiyat hüviyetine bürünmeye başlamıştır. Bu yüzyılda yazılan eserlere bakıldığında hem sayı hem de nitelik yönünden eserlerde kayda değer artış ve gelişmelerin olduğu görülmektedir. Daha önceki asırlara nazaran bu asırda yazılan eserlerin dili dönemin başlarında sadeyse de yüzyılın ikinci yarısından itibaren dil üzerinde Farsçanın etkisi belirgin olarak hissedilmektedir.

HALÎLÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1407-8 dolaylarında Diyarbakır'da doğan Halîlî çok genç yaşta İznik'e yerleşmiş ve burada ilim tahsil etmeye başlamıştır. 465/ 66 yılında İstanbul'u ziyaret etmiş bir yıl sonra İznik'e tekrar döndüğünde bir dergâhta şeyhlik yapmaya başlamış ve 1485-86 yılında orada ölmüştür.

---

[4] Silvestre de Sacy, *Pend-nâme, Şeyh Feridüddin Muhammed Attar Nişâbûri, Betahsis ve Tahşiye, Tercüme: Ruh Bahşan*. İntişarat-ı Esamir, 1373. s.9

[5] Mahmut Kaplan, *Hayriye-i Nâbî,* AKM, Ankara 2008, s.

[6] Kaplan, age. s.12

Halîlî, devrinin Ahmed Paşa, Şeyhî, Necatî gibi ön planda yer alan bir şair olmamakla beraber çağdaşları arasında şöhreti yayılmış şairlerdendir. Ölümünden sonra tertip olunan şiir mecmualarında birçok manzumesine yer verilmesi bu şöhretinin ne kadar yaygın olduğunu gösterir.[7]

Şevket Beysanoğlu "Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları" adlı eserinde bu Halîlî'nin şiirlerinin hemşehrisi Seyyid Nesîmî'nin tesirinde olduğunu tespit etmiştir. "Nesîmî'nin şiirleriyle aynı kafiyede şiirlerinin mevcudiyeti ve hatta onun bir gazelinin kafiye ve rediflerini aynen sırasıyla tekrarlayarak yazdığı şiir bu temayülün şuurlu olduğunu anlatır."[8] Beysanoğlu'ya göre Halîlî de kendisinden sonra gelen Habîbî, Fuzûlî, Şeyh Ahmed Hayâlî, Câmî, İbrahîm Hafîd Paşa gibi şairler üzerinde müessir olmuştur.

Hâlîlî'nin en meşhur eseri Firkat-nâme'sidir.[9] Tezkirelere göre henüz çâr-ebrû bir civanken geldiği İznik'te on dört yaşında bir şuha âşık olup onun visali hatırasıyla okuma yazma sevdasından vazgeçen Halîlî, hasbihalini Firkat-nâme/Firak-nâme adını verdiği bir mesnevisinde dile getirdi.[10] Aruzun "mefâ'îlün mefâ'îlün fa'ûlün" kalıbıyla yazılan ve 1000 kadar beyitten meydana gelen eserin konusu hakkında İslam Ansiklopedisi'nde şunlar aktarılmıştır: "İznik'te gezerken bedestende gördüğü bir güzele âşık olması üzerine sıkıntılı bir duruma düştüğünü anlatan şair, bundan kurtulmak için İstanbul'a gider. Fakat sevgilisinden aşkının samimiyetine inandığını belirten bir mektup alınca geri döner. Önce şairi şefkatle karşılayan sevgilisi daha sonra gözden kaybolur ve rüzgâra seslenerek içini

---

[7] Şevket Beysanoğlu *"Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları"*, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı No.6, Biyografi ve Edebiyat Takımı-1, İstanbul 1957, s. 34

[8] Beysanoğlu, age, s.34

[9] Bu eser Orhan Kemal Tavukçu Tarafından 1993 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

[10] Mustafa İsen, *Künhü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı,* Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı: 93, Tezkireler Kısmı Sayı: 2, Ankara 1994, s.135; *Latîfî Tezkiresi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s.203; Beyanî Mustafa Bin Carullah, *Tezkiretü'ş-Şuarâ,* Hz: İbrahim Kutluk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s.86; Kınalı-zade Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, 1. Cilt, Hz: İbrahim Kutluk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 345

döken şaire sahrada bir ışık halinde kendini gösterir. Eserde ayrıca aralara serpiştirilmiş aruzun değişik kalıplarında iki kaside, bir murabba, bir muhammes, bir terci-i bend ve yirmi altı gazel yer almaktadır. Özellikle gazeller, vezin ve şeklin verdiği monotonluğu kırması yanında olay örgüsünün gelişmesi sırasında gerilimli sahneleri en iyi şekilde ifade eder."[11]

Ali Emirî eserin yazılış amacıyla ilgili verilen bu bilgilerin yanlış olduğu görüşündedir. "Zîrâ Emîrî'ye göre Halîlî, İznik'e gençlik yıllarında değil, daha sonra gitmiş ve bunu Firkat-nâme'sinde beyan etmiştir. Ayrıca onun mâşuku mecâzî değil, hakîkî'dir."[12]

Halîlî'nin bugün elimizde bulunmayan bir Divan tertip etmiş olduğunu şu beyitten anlayabiliriz:

Râh-ı ışkında Halîlî, ne belâ çektiğini

Nazar etsen bilesin defter-i dîvânımızda[13]

Çeşitli mecmualarda manzumeleri bir divan teşkil edecek kadar çoktur: Bu mecmualar şunlarıdır: Câmi'ü'l-me'ânî, Hacı Kemal'in Câmi'un-nezâ'ir'i- Edirneli Nazmî'nin Mecmâ'un-nezâ'ir'i- Peşteli Hisâlî'nin Matâli'ün-nezâ'ir'i. [14]

KASîDE-İ PEND-NÂME

[11]Mustafa Özkan - Mustafa İsen, *İslam Ansiklopedisi* (DİA), *Türkiye Diyanet Vakfı, Halili Maddesi*, c.15,s. 329

[12] Abdurrahman Adak, *Ali Emiri'nin Gözüyle Diyarbakırlı Şairler,* Kent Işıkları, İstanbul 2012,s. 80

[13] Adak, age, s. 80

[14] Beysanoğlu, age, s.34

Bu bildiride tek nüshasını Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu A 1808/1 numarada, Eş'âr adıyla kayıtlı olarak bulduğumuz Kaside-i Pend-nâme adlı kasidesi tanıtmaya çalışacağız. Elimizdeki yazmanın ismi okunmamakla beraber, içinde farklı şairlere ait şiirler bulunması hasebiyle bunun bir şiir mecmuası olduğunu söylemek mümkündür.

1. Şekil Özellikleri

Remel bahrinin fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla yazılan kaside 98 beyittir. Elimizdeki eserin tek nüsha olması sebebiyle tashih edilmiş farklı bir nüshayla karşılaştırma imkânımız olmadığından okuyamadığımız ya da anlamlandıramadığımız beyitlerin okunuşunu vermeye çalışmaktan imtina ettik. Bunun yerine yazımızın sonunda metninin aslını vermekle iktifa edeceğiz. Bu bildiride kasidenin 61 beyti incelemeye dâhil edilmiştir.

Kafiyesi âr sesiyle oluşmuş olan kasidede şair kafiye kelimesi bulmakta zaman zaman zorlanmıştır. Bu yüzden de bulduğu kelimelerin mısraya mana kazandırmaktan çok bir zorlama olduğu görülmüştür. Söz gelimi aşağıdaki beyitte yer alan "çenâr" kelimesinin beyte kazandırdığı mana anlaşılamamıştır:

Ferr [ü] himmet kârvânı râh-ı arş olmuşdurur

Perr-i bülbül nerdübân-ı ar'ardan serv [ü] çenâr (b.47)

Görüşümüz odur ki metinde müstensihin ya da bizzat şairin kelimelerin anlamlarını bilmemekten ya da karıştırmaktan doğan yanlışlıkların yanı sıra çok ciddi sayılabilecek imla hataları

da mevcuttur. Bunların hepsini aparatta göstermemekle beraber bir kısmını burada ele almayı uygun bulduk:

İran'ın adaletiyle nam salmış hükümdarı *Nūşirevān*'ın ismi metinde Arapça bir terkipmiş gibi *Nūşü'r-revān* نوش الروان ; *külâh-pûş* terkibi *kūlāh-pūş* کولاه پوش , karanlık anlamına gelen *tār* kelimesi 'dar' manasındaki *ṭār* طار şeklinde yazılmıştır.

Eski Anadolu Türkçesinin imla hususiyetlerinden biri olan izafet kesrelerinin bazı kelimelerin sonunda "yā" ی harfi ile gösterilmesi de bu eserde de zaman zaman karşımıza çıkan bir hususdur.

2. Dil ve Üslup Özellikleri

Eserde Halîlî'nin yaşadığı yüzyıl bakımından eski Anadolu Türkçesinin özellikleri yanı sıra yetiştiği muhit bakımından da Azeri Türkçesine yakınlık görülmektedir. Özellikle "iyi, güzel" anlamındaki "yahşı" kelimesinin çokça kullanılması, vasıta halini ifade eden olan "ile" edatının "ilen" olarak kullanılması bizi bu sonuca götürmüştür:

Cân kulagun tutdı bir bir nüktedân-ı âşıkân

Söyle ey dil sâdıkâne neylemekdür yahşı kâr (b. 2)

Haşr ü neşri kim ki inkâr eyler ise dinlesün

İki şâhiddür ana fasl-ı hazânilen bahâr (b. 17)

Fars kültürüne de yakın bir muhitte yetişmiş olmak hasebiyle Farsça kelime ve terkiplerin çokça kullanılmasının yanı sıra "mîr-i men" örneğinde olduğu gibi Farsça zamirlerin bile terkibe girebildikleri görülmektedir:

Haşr(i) inkâr eylemezsen adle yüz tut mîr-i men

Çünki ikrâr eyler isen itme zulmi zînhâr (b. 18)

Kürtçe kelimelerin şiirlerde yer alması Klasik Osmanlı edebiyatında az da olsa şahit olunan bir durumdur. İncelediğimiz bu kasidesinde satır aralarına dikkatli bir göz ile bakıldığında Halîlî'nin Kürtçe bildiğini de tespit edilebilir. Söz gelimi "ateş" anlamına gelen ve klasik Osmanlı Türkçesinde değil, sadece Kürtçede bulunan "âr" kelimesi kafiye kullanıldığı görülmüştür. Beyitte şair yaşlı olan kişinin de aşk ateşi ile yanabileceğini, ateş almakta kuru olanın taze olandan daha elverişli olduğu hakikati ile ispatlamaya çalışmıştır:

Aşk odı yakmaz beni pîrüm diyü yâs itme kim

Nâra düşse huşk terden yahşidür tutmakda âr (b.59)

Eser kaside türünde olmasına ve genel temayülde bu türün dilinin diğer şiir türlerinden daha ağır olmasına rağmen Kaside-i Pend-nâme ele aldığı konu ve işleniş maksadı itibariyle sade sayılabilecek bir dille kaleme alınmıştır.

Muhatabın dikkatini çekmek amacıyla çokça "ey bahtiyâr", "ey nûr-ı ayn" gibi hitaplara başvurulmuş olması, senli benli konuşma edasıyla oluşturulan cümleler, halkın dilinde cari deyimler seslenilen kitlenin evsafını tespit açısından önemli hususlardır.

Eserde “yüz çevirmek”, “yüzler üzre yeri olmak”, “dil vermek”, “dünyayı dar etmek” gibi bugün de kullanımda olan deyimler kadar “çeşme mıh dikmek”, “gâv önünde gevher nisâr etmek” gibi deyim lezzetinde özgün söyleyişler de görmek mümkündür. Ayrıca “tarlıganmak”, tekyelenmek” gibi arkaik kelimelerin kullanıldığı da dikkatimizi çeken bir diğer husustur.

Pend-nâme türünde en çok kullanılan edebi sanatlardan olan telmih bu eserde de kendini göstermiştir. Aşağıda İskender’in seddi ve Yecuc ile Mecûc’a yapılan telmih örnek olarak alınmıştır:

Himmeti pîrün havâtır def’inün dermândur
Sedd-i İskender ki oldı def’-i Yâcûc’a hisâr (b.80)

Ayetlere yapılan göndermeler de nasihatlerin etkili olması için onların dayanak noktası olarak kullanılmıştır. Sözgelimi aşağıdaki beyitte geçen “len tenâlû’l-birre” ibaresiyle Âl-i İmrân suresi 92. ayete atıf yapılarak söz konusu ayetin tamamının hükmü hatırlatılmıştır.

Her neye mâlik isen yolında bezl eyle anun
Len tenâlû’l-birre’den ger oldın ise hissedâr (b.44)

Pend-nâmeler’de ayetlerin hükümlerine, tarihten ibret alınacak olaylara yapılan hatırlatmalar kadar, nasihat içerikli eserlere yapılan atıflar ve onlardan iktibasların da önemli bir yeri vardır. Sözgelimi

Türk eger monla olursa âdem olmaz hîç dedi
Mesnevî’sinde Hudâvend’ün bulupdur iştihâr (b.73)

beyti Mevlana'nın Mesnevi adlı eserine yapılan atfı örneklemektedir.

Her neye mâlik isen yolında bezl eyle anun

Len tenâlû'l-birre'den ger oldın ise hissedâr

3. Muhteva

Kasîde-i Pend-nâme muhteva itibariyle dinî, ahlâki ve tasavvufî yapıda didaktik bir eserdir. Şair eser boyunca dünya ve dünyanın geçiciliği, nefisle mücadele, adalet, tevazu, sabır, kanaat, fakr gibi hususları işlemiştir. Eserde üzerinde durulma yoğunluğu kıstas alarak konuları şu şekilde tasnif edebiliriz.

3.1. Dünyanın Geçiciliği ve Aldatıcılığı

"Dünya hayatı yalnızca bir oyun ve bir oyalanmadan başkası değildir. Korkup sakınmakta olanlar için ahiret yurdu gerçekten daha hayırlıdır. Yine de akıl erdirmeyecek misiniz?" (En'am Suresi: 32)

Dünyada misafir olan insan bu temelleri sağlam olmayan hanede kalıcı olduğuna güvenmemeli ve ahiret de tedariki yapmak için bir an önce harekete geçmelidir. Hz. Süleyman'ın tahtını bile dağıtan ecel rüzgârı dünyevi olan her şeyi dağıtır, yok eder.

Bu güzergâh hânede çünkim değilsün ber-karâr

Ey misafir hâzır eyle zâd-ı râh-ı kûy-ı yâr (b. 3)

Tekyelenme dâr [u] dîvârın bu dehrün ey gözüm

Bu harâba yüz tutar olmaz esâs-ı üstüvâr (b. 4)

Tâc u tahtı draht-ı bahtı dağıdur bâd-ı ecel

Çünki dağıtdı Süleymân tahtını bu rüzgâr (b. 7)

Vâsi vü rûşen serây içre u kim sığmaz bugün

Olısardur âkıbet anun mezârı teng ü târ (b. 8)

Dünyada hiçbir şeyin kalıcı olmadığını, hakikatte dilenci ve padişah gibi zahiri âleme ait olan sıfatların manasızlığını idrak eden, buraya ait hiçbir şeye itibar etmez, her şeyin bir dem kadar beka bulduğu bu fani dünyanın hevesleri peşinde koşmaz.

Rıhleti âhir beyân eyler tehî-dest pâdişâh

Bak bu manâda gedâ oldı ganî vü şehsüvâr (b. 12)

Niçe yıllar ayş u nûş itsen bekâ bir demcedür

Var mı fikr it hîç safâsına bu devrün itibâr (b.32)

Gül-izâr-ı dehre bülbül gibi dil virme sakın

Çünki bâğ-ı fenâ içre ne gül kalur ne hâr (38)

Dünya aldatıcılığı sebebiyle çeşitli varlıklara benzetilmiştir: Hileleriyle kendine bağlayan her gün farklı erkeklerle oynaşan büyücü bir koca karı bu benzetmeliklerden biridir. Mert olanın bu namahreme kucak açan bu hafifmeşrep kadından el çekmesi elzemdir.

Pâydâr olmaz bu dehr-i pîre-zen pür-âl imiş

Âline aldanma anun el çeküp merdâne var (b.5)

Zâl-i dünyâ her iki gün bir kişiyle oynaşur

Merde lâyık mı şu zen ki itdi nâ-mahrem kenâr (b.36)

Ayrıca suretlerin kendilerini değil de akislerini gösteren aynalardan müteşekkil bir âlem gölge oyunundaki hayal perdesi de dünya için kullanılan diğer benzetmeliklerdir.

Bir hayâl-i zıll[e] benzer âlem-i ibret-nümâ

Yâ merâyâ içre suretler ukûsı reftegâr (b.31)

Bu dünyanın devleti aslında zillet, rahatı da minnettir. Bu iddiasını somutlamak için şair dünya malını yılana, şekerini de de fare zehrine benzetmiştir.

Devlet[i] zillet bu dehrün râhatı mihnetdürür

Mâl[ı] mâr oldu sakın kim sükkeridür semm-i fâr (b.6)

3.2. Adalet

Bu dünyanın ahireti adalet merciidir. Ahiret adalet için bekler. Herkes dünyada yaptığının karşılığını ahirette alacaktır. Yani hem kim ne ederse döner yine kendine eder. Şairimiz de ahirette haşrolacağına inananın adil olması, zulümden uzak durması gerektiğini hatırlatmıştır. Haşre inanmamak hazan mevsiminden sonra baharın gelişiyle dünyanın yeniden canlanışını inkâr etmek kadar akıl dışı görünmüştür şaire.

Haşr(i) inkâr eylemezsen adle yüz tut mîr-i men

Çünki ikrâr eyler isen itme zulmü zînhâr (b. 18)

Haşr ü neşri kim ki inkâr eylerise dinlesün

İki şâhiddür ana fasl-ı hazânilen bahâr (b.19)

Kendi iyiliği için mal ve mülkünü kullanarak zulme meyledenler aslında zulmü kendilerine yaparlar. Onları da o çok değer verdikleri ve peşinde koştukları dünyevi zenginlikler yüzünden olur.

Kendü yahşı olmağıçün zulm-i mâla meyl iden

Tîğ-ı cevher-dâra urdı kendüzin cevher umar (b. 23)

Adalet aynı zamanda yöneticilerin sahip olduğu hasletlerden biri olmalıdır. Yaşamının sonunda kedisinden bir iz bırakmak isteyen padişahın adaletinden başka bir yadigârı olmayacaktır. Nuşirevân mümin olmadığı halde çağlar boyunda adaleti ile namı yürümüş bir hükümdarken mümin olduğu iddiasındaki bir padişahın mutlak surette adaletiyle tanınması gerekir.

Ger sonunda yâdigâr istersen ey şeh âdil ol

Olmaya adl eylemekden özge ön son yâdigâr (b. 20)

Yahşı nâmı zindedür Nuşirevân'un adlile

Sen revâ mı olmayasın mü'min iken nâm-dâr (b. 22)

3.3. Mâsivâ'ya meyletmek

Allah'tan başkasına meyletmek gizli şirktir. Seyrün ila'llah (Mevlâ'yı bulma yolu) halinde olan birinin "fena" olabilmesi (Mevlâ'da kendinden geçme yolu), "terk-i mâsivâ" ile olur ancak. Bu hakikati şair şu şekilde dile getirmiştir:

Bildiler meyl-i sivâ şirk-i hafîdür sâlikân

Bu sebebden itdiler râh-ı fenâyı ihtiyâr (b. 16)

3.4. Allah korkusu

"Allah bize şahdamarımızdan daha yakındır." Bizi her zaman ve her yerde görüp gözetmekte, yaptıklarımızı bilmektedir. Yerde ve göklerde O'na hiçbir şey saklı değildir. Hiç kimsenin

göremeyeceği kapalı ve tenha yerlerde yaptıklarımızı görür, söylediklerimizi işitir. Hatta içimizden geçenleri bile bilir. Bir gün yaptıklarımızdan bizi sorguya çekecektir. İyi iş yapanları ödüllendirecek, kötülük işleyenleri ise cezalandıracaktır. O'nun katında, dünyada yaptıklarımızın hesabını verirken hiçbir şeyi gizlememiz mümkün olmayacaktır. Allah'a böyle inanan kimse, elbette O'ndan korkar ve O'na derin bir saygı duyar. Allah'tan korkmak demek, O'nun emirlerine uyup yasaklarından sakınmak demektir. Ancak Allah korkusu ile dinde sabitkadem olur insan. Zira ağaçlar bile rüzgârdan korkusu sayesinde olduğu yerde sabit kalabilmişlerdir.

Kahr-ı Hak'dan havf idersen dînde ol sâbit-kadem

Çünki eşcâr oldı yirde havf-ı bâddan pâydâr (b. 17)

3.5. Nefisle mücadele

Hakla batıl arasındaki farkı idrak edebilmesi için Allah insanoğluna akıl vermiştir. Salik tasavvuf yoluna girer ve mürşidinin rehberliğinde nefis terbiyesine başlar. Nefis dünyevi nimetlerin heva ve hevesiyle esasen akla muhaliftir. Şair aklın nurunun hak olanı örten kâfir nefsin terbiyesini Hz. Ali'nin zülfikarının kâfirin üstüne inmesi şeklinde tasavvur etmiştir.

Hakk u bâtıl arasın fark eyle nûr-ı aklile

Nefs-i kâfir üzre her dem sal Alî-veş zü'l-fe(k)âr (b.21)

Dünyevi zevklerden kâm almak maksadında olanlar hiçbir zaman maksatlarına erişemezler. Zira insanoğlu tatminsizdir. Bu sebeple dünyadan hiçbir beklentisi olmamak lazım gelir.

Kâmrânlık isteyen kes olmadı maksûd-res

Nâ-murâd ol kim olasın kâmrân u kâmdâr (b. 13)

3.6. Tevazu

"Tevâzû; yüzü yerde olma ve alçakgönüllülük mânâlarına gelir ki, tekebbürün zıddıdır. Onu; insanın Hak karşısında gerçek yerinin şuurunda olup, ona göre davranması ve halk arasındaki durumunu da bu anlayış zâviyesinden değerlendirip, kendini insanlardan bir insan veya varlığın herhangi bir parçası kabul etmesi şeklinde yorumlayabiliriz. " [15]

Mütevazı olan, padişah bile olsa bendesine hor bakmaz. Akıbetinin toprakla bir olmak olduğunun idrakindedir.

Bende-i üftâdeye şâhum diyü hor bakma kim

Hâkilen yeksân olur âhir gedâ vü şehriyâr (b.25)

İki âlemin ilmini taşıyan bir âlim de olsa mütevazıya yakışan kendini en akılsız kişiden bile küçük görmektir:

Her ne denlü ehl-i ilm ü dü fünûn olsan dahi

Kendüni her (b)î-hıredden kem şumâr ol kem şumâr (b.69)

[15] Lale Bahtiyar, Sufi, Çev. Mehmed Temelli,İz Yay., İstanbul- 2006, s. 32.

3.7. Gönül Kırmama

Gönül, yaralanmaması, kırılmaması gereken manevi cevherdir. Müminin kalbi Cenab-ı Allah'ın nazargâhıdır. İnsanın gönlü âlemi aksettiren bir aynadır. Pırıl pırıl olması gereken bu ayna çeşitli sebeplerle kir ve pas tutar; bu sebeplerden biri de kalp kırmaktır. Başkasının kalbini kıranın –bu kalp karıncaya ya da sineğe ait olsa dahi- gönül aynasına "gubar" erişir. Zulüm cihetinden ve şeriata muhalif olarak kalpleri yaralamak ilahi hikmet ve adalet gereği zalime dönüp nu cezalandırır.

Mûr-ı miskîn u mekes gönlün dahi incitme kim

İrmesün âyine-i âlem-nümân üzre gubâr (b.26)

3.8. Sabır

Bu dünyada Allah'a kulluk edenlerin nafakası kan ve derttir. Rahat ve ferah bir hayatı isteyenler bela ve musibetlere sabır gösteremedikleri için akıbet kederle hemhal olurlar. Belalara sabretmek, nimete şükretmek gibidir. Hakikat ehline göre bela, nimettir. Şaire göre de bela her taraftan sel gibi gelse de onu sanki bir katreymiş gibi algılayıp içmek gerekir. Dünyada belaya, inkisara duçar olmamış hiçbir varlık yoktur. Lazım gelen bunları birer nimet gibi algılayıp sabır göstermektir:

Her tarafdan nâzil olsa üstüne seyl-i belâ

Tarlıganma katre-veş nûş eyleyüp misl-i bihâr (b.28)

İnkisâr irse dil-i âşuftene sabr eyle kim

Devr elinden câm-ı Cemşîd[e] iribdür inkisâr (b.30)

3.9. Fakr

Fakirlik, yoksulluk, muhtaç bulunduğu şeylere sahip olamama manalarına gelen fakr; erbabınca kalben bütün varlıktan vazgeçip, sadece ve sadece kul ve Allah münasebeti içinde bulunma ve yalnız Allah'a muhtaç olma, varlığa karşı ihtiyaç alakalarından kurtulma şuuruyla yaşamaya denir.

İrfan sahibi kişi, bekası olmayan bu dünyaya güvenmez, dünyevi varlıkla övünmez. Sadece Allah'a duyduğu ihtiyaç onun iftihar vesilesidir. Hz. Muhammed'in "Fakirlik övüncümdür" hadisi manasını şairin şu ifadesinde de görmek mümkündür.

Bu bekâsız müstenedle mâlile fahr eyleme

Ârifisen meskenetlen fakrilen kıl iftihâr (b. 33)

3.10. Zineti Terk

Kişinin iç dünyası harap ve viranken dışını süslemek, güzel bir yüze, göze güzel görünen her şeye talip olmak, dünyaya ait süs ve zinetlere rağbet etmek pend-nâmelerde tenkit edilen başka bir konudur. Dünyevi zinetler hiçbir faydası olmayan yalancı süslerdir. Bu süs bazen güzel bir yüz olarak, bazen kılık kıyafet, bazen de üzerinde yatılan yatak döşektir. Bütün bunlar bekasızdır.

Şair dini sadece şekil tarafıyla ele alıp öğreten kişileri tenkit ederken onların sahip oldukları zinetle iftihar edişlerini ele almıştır. Ona göre bu, rüyada altından yapılmış kıyafet giydiğini görüp övünmek kadar akıl dışıdır. Kendi özünü ayıplı görüp süslü giysilerin arkasına saklanmak da öyledir; zira ecel geldiğinde tüm süsleri yırtar atar ve insan utandığı çıplaklığıyla gözler önüne serilir.

Hocanın zînetle fahri gör neye benzer didüm

Düşde müflis giydi bir zerrîn libâs-ı müste'âr (b.34)

Aybını bin kez libâs-ı fahrilen etsen disâr

Keşf ider dest-i ecel üryân olursun şerm-sâr (b. 10)

Ecel kadehi, zengin fakir demeden kimsenin süsüne bakmadan daima devredecektir.

Hep bu bezm içre berâber devr ider câm-ı ecel

Fark olınmazsın külâh-pûş ol gerekse tâc-dâr (b. 11)

Süslenmek mert olana yakışmaz, kadınlara özgü bir hafiflik olduğu niçin utanç vericidir.

Zîver ü zînetle gerçi hoca bilmez fahr ider

Zeyn-i zenden merd olanlar itdiler gayetle âr (b. 35)

İrfan sahibi kişi dünyanın ışıltılı nimetlerine itibar etmez. Çünkü insanın bu dünyadan hâsıl edeceği en süslü kıyafeti kefeni, en gösterişli meskeni de mezar olacaktır.

Neylesün dânâ müzeyyen kasr u fâhir câmeyi

Çün libâs âhir kefen olur ana mesken mezâr (b. 9)

3.11. Kanaat

"Kanaat çalışıp çabalayarak bütün cehdini sarf ettikten sonra eline geçene razı olmaktır. Bütün kâinat her gün başka tecelliye mazhardır. Sen de onların içindesin. O gün, o an Hak'dan neye mazhar oldunsa, ona teşekkür etmek hakiki kanaattir."[16]

Şaire göre dünya köhne bir bağdır. Bu bağın yaprağına meyvesine kayıtlanmamak gerekir. Arif için bunlar dikenlerle dolu tuzaklardır.

Köhne bâğun berg ü bârına mukayyed düşme kim

Ârif-i bî-kayda vardı hârdur her berg [ü] bâr (b.39)

3.12. Tevekkül

[16] Mahir İz, Tasavvuf, Kitabevi Yay. İstanbul, 2001, s. 116

Tevekkül kederde ve sevinçte Allah'a tevfiz-i umur etmek, her durumda O'ndan medet ummak, O'na temenna ederek halktan ümidi kesmektir. Razık olan Allah her canlının rızkına kefil olmuştur. Kul, çıplak ve aç kalacağı zannıyla O'ndan ümidi kesmemeli, tevekkül etmelidir:

Gel tevekkül eyle sanma kalasın üryân ve aç

Rızkuna itdi tekeffül Râzık-ı Perverdigâr (b.43)

3.13. Cömertlik

Cömertlik, malını mülkünü şeriatın rıza gösterdiği yollara göre harcamak demektir.

Esasen mülk Allah'ındır. Şaire göre de Allah'ın ihsanına nail olmak için kendisine ödünç olarak verilen malın infak edilmesi gerekir.

Her neye mâlik isen yolında bezl eyle anun

Len tenâlû'l-birre'den ger oldın ise hissedâr (b.44)

Cömertlik zenginin mücevherler bağışlaması değildir. Asıl cömertler varını yoğunu yokluk zamanında bile bezleden, nafaka olarak verendir:

Ağniyâdan la'l ü gevher-bahşa cömerd oldı nâm

Eshiyâ kılletde varın eyleyendür târumâr (b.45)

3.14. Dostluk

Sevilen, hoşlanılan kimseyle kurulan muhabbet manasına gelen arkadaşlık, insanın kurtuluşunda yahut helakinde büyük rol oynar. Dostluk hayatta ve insanın kafasında var olan her şeyle kurulabilir. Kuran'ın pek çok yerinde de dostluk mefhumuna yer verildiği gibi Hz. Muhammed de konuya önem vermiş, birçok hadis söylemiştir.

Halîlî, sadık dostun nasıl olması gerektiği konusunda fikir beyan ettikten sonra kimlerle dost olunmaması gerektiği hakkında da çeşitli ikazlarda bulunmuştur. Gerçek dost insanın her haline yar olan, mutlu ya da gamlı günlerinde yanında olandır. Dost dünya ehli değil ahiret ehli olmalıdır. Dünya ehlinden vefa umulmaz. Bu sebepten Hz. Muhammed'in yâr-ı gârı Hz. Ebu Bekir olmuştur, Ebu Cehil değil.

Yâr-ı sâdık oldurur kim ola her hâlünde yâr

Şâdlık vaktinde dilşâd ola gamda gam-güsâr (b.55)

Ehl-i dünyadan vefâ semden şifâ umma sakın

Çün Ebû Cehl olmamışdur Mustafâ'ya yâr-ı gâr (b.54)

3.15. Sırrını Söylememe

Sır, gizli kalması ve herkese söylenmemesi gereken gerçektir. Şair de düşmanları olan dikenlere karşı sır tutmakta ağzı kapalı olan goncayı güle tercih eder.

Gül gibi her hâra bûy sırrını keşf itme var

Gonce-veş la'l-i lebün yum eyleme savt-ı hezar (b.56)

3.16. Görünüşe Aldanmama

Sufiye göre zahirin değil batının, dış güzelliğin değil iç güzelliğin muteber olduğu malumdur. Görünüşe aldanmamak, öze inip dış ile için ahengini seyrederek olur. Halîlî'ye göre de içinde güzellik olmayan hiçbir çirkinlik yoktur. Umumun çirkin kabul ettiği gece renkli zencinin pırıl pırıl inci dişleri buna misaldir.

Hîç zîştî yokdurur kim anda hû(b)î olmaya

Zengî-i şeb-renge bak dendân-ı dürr-i şâh-vâr (b.67)

Dünyaya ait gözümüzle gördüklerimiz bizi yanıltabilir. Köle görünüşlü hakir gördüğümüz bir derviş, gönüllerin sevgilisi ya da bilakis safa ehli suretinde biri karanlık gönüllü olabilir. Şair bunun resmini zihninde bembeyaz giysiler içindeki kara Hindû kadınları şeklinde tasavvur etmiştir.

Hırka-pûşa bed nazar itme sakın dilden kim ol

Şehdürür câsûs-ı dil çâker tonında hor [u] zâr (b.68)

Sûret-i ehl-i safâda vardurur çok tîre-dil

Ol zen-i Hindû'ya benzer kim bürünmüş ak izâr (b.81)

Güzellik ancak gönlün sıfatlarından biri ise muteberdir. Alçak yaradılışlı kişi güzel yüzlü de olsa ona bakmak göze halis altından yapılış mıh çakmak gibidir ki gözü helak eder.

Sifleyi manzûr idinme hûb-rû olsa dahi

Çeşmüne mîh dikme zerden olsa hâlis ayâr (b.52)

3.17. İlm ve Zühde Dayanmak

Zühd, her türlü dünyevî zevke karşı koyarak kendini ibadete vermektir. Başka bir söyleyişle, Ahiret mutluluğu için geçici dünya rahatlığını terk etmektir. Başlangıçta olumlu bir anlam taşıyan "zühd", IX. yüzyıldan sonra yerini "tasavvuf" kelimesine bırakmış ve şiirde semantik kırılmaya uğrayarak "zühd-i bârid / zühd-i huşk" deyimlerini karşılamak üzere "kaba ve ham sofuluk, şekilci ve merasimci, ama katı ve sert dindarlık, yobazlık" gibi anlamları yüklenmiştir.[17]

Daima şekle ve dış görünüme önem veren zahidin beslendiği kaynak medresedir. Hakikate değil, ilme ve zühde dayanır. Bu ilimleri de yeri geldiğinde hile yoluyla kendi menfaatine kullanacak kadar da riyakârdır. Rindi ayıplar, küçümser kendini büyük görür.

İlm ü zühde tekyelenmek oldu nûrânî hicâb

[17] ULUDAĞ Süleyman, 1991**, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yayınları, İstanbul, s.544

Gayrısı asgar hicâbın bunlar olmışdur kibâr (b.70)

Sarf [u] nahvîden murâdı ref' ü cerdür suhtenün

Görse fıkhı ve usûli hîle eyler bî-şumâr (b.72)

Türk eger monla olursa âdem olmaz hîç dedi

Mesnevî'sinde Hudâvend'ün bulupdur iştihâr (b.73)

3.18. Amelsiz İlim

İnsanın ilim sahibi olmasının bu ilmin muktezasınca hareket etmedikten sonra hiçbir kıymeti olmayacaktır. Şair ilmini amele çeviremeyeni meyvesiz ağaca benzetir. Meyve ağacının ameli meyve üretmek olduğu gibi âlimin ameli de ilmine münasip hareket etmektir.

Mîvesiz eşcâra benzer çünki ilm-i bî-amel

Kıl amel bâğın yemişsiz olmasın ey bahtiyâr (b.76)

3.19. Nâdân ile Yakınlık Kurmama

Cahil ve izansız kişiyle yakınlık kurmak insana zaman kaybettiren bir durumdur. Çünkü bunu anlamayacak, hatta daha kötüsü yanlış anlayacaktır. Şaire göre onun için hikmetli sözler sarf ederek anlaşılmayı beklemek, öküzün önüne saman yerine mücevher dökmekle eş anlamlıdır.

Nükte-i hikmet dimek nâdân öninde ey hakîm

Kâh yirine gâv öninde gevher itmekdür nisâr (b. 86)

3.20. Kâfir, Münkirin Özellikleri

Kâfir örten manasında "sâtir/setr edici"dir. Hakk'ı inkâr, batıla itibar eder. Çünkü onların kalplerinde Allah tarafından konulmuş bir mühür ve gözlerinde bir perde vardır. Arifin irfanını yok sayar, enbiyanın mucizelerini görmezden gelir.

Münkir olan vâridât-ı ârifi kılmaz kabûl

Mûcizât-ı enbiyâya kâfir itmez îtibâr (b.87)

3.21. Fahriye

Şair kasidesinin fahriye bölümünde eserini içine giren herkesin cehennem azabından kurtulacağı manevi cennet yerine koymak suretiyle methetmiştir.

Bu kaside kasr [u] bâğ-ı cennet oldı mânevî

Kim ki bu beyte duhûl itdiyse oldı restegâr (b.95)

3.22. Dua

Kasidenin son bölümü olan duada şair Allah'tan ayrı olmanın acısının vuslata tebdilini dilemektedir.

Vuslatun nûrına kalb it firkatün nârın meded

Ey Halîl'e âteşi gülzâr eden Âmurzigâr (b.96)

3.23. Tac

Şair bu bölümde de eserini okuyup feyz alan hatır sahiplerinden bir hayırdua umduğunu dile getirmiştir.

Hâtır-ı ferhundeye fi'l-cümle eylerse hutûr

Bir duâ-yı hayr umar âhir Halîlî hâksâr (b.98)

Sonuç

15.yüzyıl, Osmanlı Devletinin birçok alanda geliştiği bir yüzyıldır. Bu yüzyılın siyasal, sosyal ve kültürel anlamda ruhunu oluşturan etkenler arasında en büyük pay, bu dönemde kaleme alınmış eserlere, ortaya konmuş sanatsal ürünlere; dolayısıyla da bunları ortaya koyan sanatçılara aittir. Çok sayıda edebî şahsiyetin yetiştiği bu yüzyılda, Diyarbakır'da da aynı paralellikte bir gelişme görülmüştür. Halîlî'de bu yüzyılda Diyarbakır'da yaşayan şairlerimizdendir.

Eserinde döneminin ve muhitinin dil özellikleri yanında insanı İslamî kıstaslara göre iyiye, doğruya ve hayra yönlendirmede edebi eserleri vasıta kılmak için en münasip türlerden biri olan pend-nâme türünü seçen Halîlî, eseri oluştururken adet olduğu üzere hem tasavvufun hem de İslami ve sosyal ahlâkın enstrümanlarından yararlanarak muhatabının tekâmülünde hisse sahibi olmayı amaçlamıştır. Tüm bu yönleriyle bildirimize konu edindiğimiz bu eserle Halîlî'nin Pend-nâme türünün başarılı sayılabilecek bir örneğini verdiğini görmekteyiz.

KAYNAKÇA

ADAK Abdurrahman, *Ali Emiri'nin Gözüyle Diyarbakırlı Şairler*, Kent Işıkları, İstanbul 2012.

Beyanî Mustafa Bin Carullah, *Tezkiretü'ş-Şuarâ,* Hz: İbrahim Kutluk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

BEYSANOĞLU Şevket, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı No.6, Biyografi ve Edebiyat Takımı-1, İstanbul 1957.

Ferheng-i Ziya: *Farsça- Türkçe Lügat*, MEB yayınları, İstanbul, 1996, C. 1.

İSEN Mustafa, *Künhü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı: 93, Tezkireler Kısmı- Sayı: 2, Ankara 1994.

Latîfî Tezkiresi, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

KAPLAN Mahmut, *Hayriye-i Nâbî*, AKM, Ankara 2008.

Kınalı-zade Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şuarâ,* 1. Cilt, Hz: İbrahim Kutluk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

KİREMİTÇİ Ferdi, *Muhammed Şerifi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eğitim Anlayışı ve "Pend-i Gülistan" Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin),* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2009.

ÖZKAN Mustafa, M. İsen, *İslam Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı, c.15.

REDHOUSE James W. A, *Turkish and English Lexicon*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

SACY Silvestre de, *Pend-nâme, Şeyh Feridüddin Muhammed Attar Nişâbûri, Betahsis ve Tahşiye, Tercüme: Ruh Bahşan*. İntişarat-ı Esamir, 1373.

ULUDAĞ Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1991.